

ЕДИН ПОГЛЕД ВЪРХУ МАГИЯТА, НАРЕЧЕНА „КИТАЙСКА КОПРИНА“

МАРИАНА МАЛИНОВА

Mariana Malinova. ONE GLANCE AT THE MAGIC, CALLED „CHINESE SILK“

For thousands of years Ancient China was the only place in the world possessing and keeping the secret of silk production. The inhabitants of the country mastered the art of creating different variations of silk cloth, garments and accessories of unique splendour and elegance. The present article examines the phenomenon „Chinese silk“, using archaeological and epigraphic data to look into the problems of its appearance, its place in the hierarchy of ancient material values and its importance in the consciousness of the Chinese people. The author discusses also the ancient myths and legends treating subjects related to the mulberry tree, to the silk worm or to the various divinities associated with them.

Китай, страна с дълга история и древна цивилизация, която лежи в източния край на най-големия световен континент – Евразия, се отличава не само по отношение на религиозните си вярвания и социалнополитическата си организация, но всички аспекти в материалния и духовния живот на китайците контрастират на Запада. За разлика от „западните“ продукти, техники и идеи, които почти не оказват влияние в развитието на Китай в годините преди ХХ в., то животът на европейците значително се променя под силното въздействие на китайските стоки и изобретения. Запазена марка, която се превръща в синоним на цялата китайска цивилизация, са коприната, порцеланът, изящните нефритови и лакови изделия, които заедно с компаса, барута, книгопечатането, подправките и чая привличат като магнит хората, живеещи на запад от Страната на Дракона и Феникса. Благодарение на своите уникални способности и талант, древните китайци сътворяват многобройни вариации на изтънчени копринени одежди и аксесоари, нямащи еквивалент по своя блясък и елегантност. В продължение на хилядолетия „Царството на премените и украшенията за глава“ е единствената държава в древния свят, в която се произвеждат копринени платове. Чак през първите векове сл. Хр. отдел-

ни народи от някои евразийски райони, в резултат на активен търговски обмен, осъществяван по система от пътища, известна като Пътят на коприната, заимстват техниката на правене на коприна. Независимо от разпространението на копринопроизводството на Запад, тази най-красива и скъпа тъкан си остава експортна стока № 1 за Китай, за което свидетелстват археологическите паметници в крайните северозападни части на страната, откъдето започва Трансконтиненталният път.

Изучаването на древнокитайските копринени тъкани, открити както в самия Китай, така и в различни участъци по Пътя на коприната¹, показва, че майсторите, които ги произвеждат, се базират върху колосална културна традиция. Тези шедьоври на тъкачеството, които и днес поразяват със своя финес, вероятно са нещо като чудо в очите на античния човек.

Целта на настоящата статия е да повдигне завесата и да позволи на българския читател да надникне във феномена „китайска коприна“, провокирайки го сам да си отговори на въпроса: коя е тази невиджана красота, която толкова силно омагьосва човешките същества от древността до наши дни? Дали изумителният блясък на материята, породен от специфичното триъгълно сечение на копринените фибри, позволяващо на светлината да бъде отразена по неповторим начин като през призма? Или пък изключителната здравина на конеца, която, по думите на Хайд, „надминава здравината на стоманата“²? А може би необичайната за други влакна от растителен и животински произход дължина на нишката, достигаща до 1500 м, която изкусно е отмотавана от пашкула, без нужда от допълнително пресукване? Поради неизчерпаемостта на темата рамките на изследването ще бъдат ограничени до мястото на коприната в йерархията от материални стойности и нейната значимост в съзнанието на древния китаец на базата на археологически и епиграфски данни, даващи сведения за нейната поява, както и на някои митове и легенди, отнасящи се до черничевото дърво, копринената буба и божествата, свързани с тях.

В древен Китай черницата е почитана като свещено дърво – символ на плодородието. В старите текстове нееднократно се споменават „Свещени черничеви градини“ или отделни черничеви дървета като място за организирани на органистични земеделски празници, на които се изпълняват различни обреди и ритуали. В тази връзка в много от тогавашните китайски държави възникват светилища на култа към плодородието с основни компоненти – свещено езеро и свещена гора, които са създавани върху планински възвишения. Често пъти близката до тях река, а дори и цялата планина са именувани по названието на свещената гора. Типичен пример за такъв култов център в територията на съвременна провинция Шанси е Кунсан 空桑 (Кухата черница): „В планината Кунсан не растат нито треви, нито дървета. И лете, и зиме има сняг. Оттам започва реката Кунсан.“³ Според легендата в хралупа, в дънера на черницата Кун е намерен И Ин 伊尹, който по-късно става родоначалник на прочута фамилия в Шански Китай 商 (1500–1050 г. пр. Хр.)⁴.

Черницата, възприемана като дърво-тотем на друг могъщ род от същата епоха, присъства и в добилия широка популярност мит, свързан с легендарния основател на Шанската династия – Тан 商, който след петгодишна суша предизвиква дъжд, принасяйки тялото си в жертва⁵. Знаменитите молитви за плодородие на великия Тан, вследствие на които „рухва силен дъжд“, са осъществявани в най-известното светилище в държавата Сун (съвр. пров. Шандун) – Санлин 桑林 (Черничевата гора). Особена почит в царство Чу (съвр. пров. Хубей) е засвидетелствана на горичката Юншън, а един от най-забележителните центрове в цялата Поднебесна (тиенся) е Сансан (Трите черници (三桑) – космически дървета, „високи 100 жън“, растящи на „северния край на света“, в планината Хуан, откъдето извира река Хуан (в северната част на Шанси)⁶. Въпреки че митологичните мотиви, свързани с тях, са неясни, прави впечатление, че всички те са с фантастична височина, която им позволява да достигнат небесата. Явно черниците са възприемани като „световни стълбове“ в процеса на разгръщане на небето и земята при пространственото им противопоставяне горе – долу, а представата за тях се асоциира с „подпорната“ им функция. По този начин те се явяват фитоморфна опора на небето заедно с териоморфната система, представена от Великите планини, в компанията на зооморфния образ на костенурката и антропоморфната форма – в лицето на Пангу 盘古⁷.

В тази връзка не изглежда никак случайно и графичното представяне на дървото – един от най-ранните амулети, отнасящи се към палеолита. Знакът 木, чиято двусъставна композиционна схема, при която горното пространствено поле е схематично изображение на корона, а долното – на корени, може да се разглежда като неразривната връзка между небето и земята и символ на вечния кръговрат. В по-древните митологични пластове черницата Фу (Фусан 扶桑), заедно с Мигу (Омайно, приказно дърво) и Жому, е едно от дриадните олицетворения на слънцето. Според традицията Фусан е огромно, „стигащо до небосвода“ дърво, „високо 300 ли“, което расте в „източния край на света“. Около дънера му е увит безкрил дракон, а в неговите клони живеят десет слънца, които „се изкачват до небесата“⁸. „Изкачването“ и „спускането“ се осъществява по „Стълбата на мирозданието“, която често е използвана и от първопредците, а духовете на дървото, в чиито съставни части съжителстват дракон, слънца, врани, образуват „духовна“ сфера, в която влизат в съприкосновение и се сливат в един общ за цялото дърво духовен образ. В представите на древните животът на дървото се асоциира с живота на духа, който го олицетворява. В този аспект изсъхването на дървото се разглежда като сигурен белег за смъртта на неговото божество. Поради тази причина, с цел да се омилостиви дървесният дух и той да продължи да изпълнява своята предпазна функция, в култовите центрове, за които стана дума, се извършват религиозни церемонии с различни жертвоприношения, вкл. и на хора. В „Шанхайдзин“ („Каталог на планините и моретата“) е отбелязано, че „на изток от планината Угао принасят жертви на дървото Фу...“⁹. Като дърво-тотем, способно да покровителства чле-

новете на съответния род и да стимулира тяхната плодовитост, се приема и *Динюй джъсан* 帝女之桑 (Черницата на жената на прародителя), която расте на върха на планината Сюан, съвременна провинция Хънан. Тя е „с дебелина 50 чъ, клоните ѝ са на 4 нива (в превода на Бора Беливанова: „Клоните ѝ се кръстосват и разперват на всички страни“), а дължината на листа е повече от 1 чъ... Нарича се черница на жената на прародителя“¹⁰. От приведените примери става ясно, че преклонението към черницата е широко разпространено в древен Китай и е тясно свързано с култа към предците, в частност към майката-прародителка. В по-късни времена се създава и митът за магьосницата *Магу* (147–168 г.), живяла по време на Източен Хан 东汉 (25–220 г. пр. Хр.) в Данчън, провинция Шандун, която преобразува парче земя от морето, за да го засади с черничеви дървета¹¹.

Тъй като откриването на бубарството, ангажирането с него, както и съхраняването на великото изкуство на копринопроизводството, са свързани с жените, то божеството на копринената буба *Цаншиъ* 蚕氏 е представено в женски образ, който е коленичил пред дървото и „плете копринена нишка“¹². Древнокитайските легенди за копринената буба са многобройни, но по-голяма част от тях са обединени около името на *Цанню* (Черничево момиче), под което са известни четири божества – божество, отглеждащо черничеви буби; божество на звездите – *Тиенсу*; девойка, която се превръща в копринена буба; Самата съпруга на митичния *Хуанди* 黄帝 (Жълтият император) – *Лейзу* 嫫祖. Сюжетът на легендата, разказваща за девойката, която се превръща в копринена буба, се отнася до дълбоката древност – периодът на управление на владетеля Гао Синшъ (2436–2366 г. пр. Хр.). Цанню обещава на коня си да се омъжи за него, но баща ѝ яростно се съпротивлява и го убива. Съгласно обичая, мъртвият кон е одран. Когато стъпва върху кожата му, момичето е обгърнато с нея и отнесено в небето. Така девойката се превръща в буба, която живее в черница, а „от устата ѝ се стеле копринен конец“¹³. Съчетанието копринена буба – кон, което често се появява не само в други текстове, но по-късно дори и в изобразителното изкуство, може да бъде съотнесено именно с този мит. Някои учени търсят обяснение на корелативната двойка копринена буба – кон в древнокитайската космогония и вероятно това е причината *Цанню* (Черничевото момиче) да е известна и с името *Матюунян* (Момичето с конска глава). Изображенията на *Цанню* се почитат на 3-ия ден от 3-ата луна с надежда за успешно отглеждане на черничеви листа, а захранването на копринените буби започва през 2-ия месец от т. нар. сяски календар (по време на династия Ся 夏 (XXI–XVI в. пр. Хр.).

В най-ранните текстове обаче заслугата за изнамиране на коприната е приписвана директно на легендарния *Хуанди*, който, според някои изследователи, е антропоморфен образ на *Шанди* (Върховното божество)¹⁴. В това няма нищо чудно, тъй като основните „открития“ на китайската цивилизация се приписват именно на Върховното божество, което притежава всички характерни черти на демиург. В редица писмени извори се говори, че *Хуанди* е „научил хората на копринопроизводство“, а коментат-

рът в „Идзин“ („Книга на промените“) е следният: „До управлението на Хуанди хората са носили кожи от птици и зверове. Впоследствие, когато хората станали много, а зверовете малко... Жълтият император заповядал да се употребяват коприна и коноп за приготвяне на дрехи.“¹⁵ С течение на времето, вероятно под влияние на женския образ на копринената буба, традицията, свързана с Хуанди, замира и на нейно място се създава нова, в центъра на която стои неговата съпруга Лейзу. Налице е известен период, през който двете традиции се смесват и „върху жертвения олтар се принася жертвен бик в чест на предците на копринопроизводството Хуанди и Лейзу“¹⁶. За първи път името на Лейзу от рода Силин се споменава в текстове от V–III в. пр. Хр., съгласно които тя е „първата, която започва да отглежда копринени буби“ и че именно тя е главното и единствено божество, което научава народа на „правене на коприна“¹⁷. Празникът, който и днес се отбелязва в нейна чест, е на 24-ия ден от 6-ата луна, а в Суджоу (пров. Дзянсу) – водещ център на копринопроизводството в съвременен Китай, известен като „Град-градина“, „Градът на бродерията“, „Сияйната перла на Ориента“ или „Гордостта на Азия“, всяка година през месец септември се провежда международен фестивал на коприната.

Съществуват и други версии за възникване на копринопроизводството, които се отнасят до епохата Ин 殷, но те са с локален характер и не са толкова популярни. Според трактата „Гуандзъ“ „Владетелите на инци, в името на народното благоденствие, най-напред са въвели копринопроизводството и разораването на земята, одомашняването на едър рогат добитък и коне“¹⁸, а съгласно легенда, битуваща в областта Шу (провинция Съчуан), началото на добива на коприна е положено от легендарния владетел Цанцун уан 蚕 王. Великият изследовател на китайската митология Юен Къ разглежда втория йероглиф (цун 蚕) като „Свещена черничева гора“ и предлага превод на името му като „Управител на копринените буби и черничевите дървета“¹⁹. Независимо от това, колко на брой божества на коприната са почитани в огромната територия на Китай, всички те имат висок статус. За жертвоприношения към „малката космата гъсеничка“ има споменавания в „Лидзъ“ („Записки за обредите“); в „Джоули“ („Джоуски обреди“); в „Дзинши“ („История на династия Дзин“), а също и в „Соушъндзъ“ („Издирени и записани чудновати истории“) на Ган Бао. Навсякъде е посочено, че императрицата лично принася ежегодни жертви: „Императрицата сама събира листа от черничеви дървета и извършва жертвоприношение в чест на божествата на копринената буба Юнъюй 菀 繭 и Юйшъ 虞 氏.“²⁰ В по-късни текстове е отбелязано, че императрицата „сяда в колесница“, съпроводена от жените на най-висшите сановници и всички отиват в Олгара на копринената буба, където „принасят в жертва бик и извършват поклонение на коприненото божество Силиншъ (т. е. Лейзу)“²¹.

Обожествяването на всичко, свързано с коприната, довежда древните китайци и до сътворяване на предания за съзвездията Циенню (Волонар) и Джъню (Тъкачката, известна още като Тъкачката на дрехи на боговете или Създаващата небесните копринени премени) – мотив за без-

граничната любов, широко известен и отвъд границите на Китай, за когото се споменава още в „Шъдзин“ („Книга на песните“) ²².

Вероятно „Страната на коприната“ се запознава с тази магия преди повече от шест хиляди години, тъй като най-ранните археологически находки, свързани с ефирната и нежна материя, се отнасят към неолита. В селищна могила Сиинцун (околия Сясиен, пров. Шанси), от неолитната култура Яншао 仰韶 (V–IV хил. пр. Хр.), китайският археолог Ли открива каменни прешлени за вретено, костени игли и частично съхранен кокон, за когото по-късно се установява, че е на дивата копринена пеперуда (*Rondotia menciiana*). Важни данни за съществуване на копринопроизводство в територията на Китай през III хил. пр. Хр. са предоставени от разкопките през 1958 г. на селище в Дзяншанян (околия Усин, пров. Джъдзян), което принадлежи към югоизточната култура Лянджу 良渚 (3000–2000 г. пр. Хр.). Анализът на намерените в бамбукова кошница късчета от тафта (2,4 x 1 см) показва, че са направени от одомашнени копринарки (*Bombyx mori*). Едната тъкан е с плътност в основата 40/48 нишки, а другата е плетен пояс, измайсторен от копринени влакна със слаба степен на усукванията ²³. Засега това са най-ранно датирани копринени тъкани, които са се съхранили въпреки влажните условия на този регион.

Фиксирани са и други находки, чиито глинени артефакти са маркирани със следи от копринени конци, а наличието на каменни и нефритови пластики във форма на пашкул (фиг. 1), явяващи се част от погребалния инвентар в някои от неолитните, а впоследствие в мнозинството богати гробове от бронзовата епоха, са ярко доказателство за огромното значение на коприната в бита и вярванията на древния китаец. Твърде примамлива изглежда хипотезата функцията на тези прекрасни произведения на изкуството, изработени от най-високо ценения за китайците материал – нефрит (ю 玉), да е свързана с производство на коприна в тогавашен Китай, а символиката им да разкрива метаморфозата и прераждането като своеобразна алтернатива на безсмъртието ²⁴. Изящно изработени нефритови пашкули присъстват както в шански – в Суфутун 蘇埠屯, пров. Шандун; в столицата Анян 安陽, пров. Хънан; в гробницата на съпругата на У Дин 武丁 – Фу Хао 妇好 (1238–1180 пр. Хр.); в Сяотун 小屯, пров. Хънан, така и в западноджоуски погребални могили – гробът на жената на Юй Бо в Джудзяджуан, пров. Шаанси, да тиран от времето на Му уан 纣 王 (947–928 г. пр. Хр.) ²⁵.

Освен под формата на скулптури от нефрит копринени буби фигурират и като композиционен елемент в декоративната схема на ритуалните бронзови съдове, играещи първостепенна роля в култа към предците. Значителен принос в ранната история на копринопроизводството през анянския период на епохата Шан (XIV–XII в. пр. Хр.) представляват надписите върху гадателни кости (дзягуън 甲骨文). От схематичните рисунки може да се научи, че наред със събирането на кокони от дивата копринарка, шанци широко практикуват и отглеждане на одомашнената копринена пеперуда. Този тип сведения потвърждават култа към божеството на копринената буба – Цаншъ, и свързаните с него жертвоприно-

шения (фиг. 2). Всеки от епиграфските паметници, дешифрирани от Ху Хоусян, съдържа подробности за деня, месеца, името на лицето, което извършва гаданието, последвалото жертвоприношение заедно с вида и броя на жертвените животни. Първият надпис, отнасящ се към управлението на У Дин, говори за принасяне на „10 бика на Божеството на копринената буба“ (фиг. 2 а). Вторият (управлението на Дзу Чън – 1179–1173 г. пр. Хр.) – съобщава за „3 овни и 3 овце“ (фиг. 2 б), а въз основа на третия (фиг. 2 в) – „гадание в 13-ти месец. На Върховното божество – 5 бика, на Божеството на копринената буба – 3 бика“²⁶, може да се направи заключението, че в Шански Китай *Цаншъ* заема изключително високо място в божествената йерархия, редом до Върховното божество.

В гадателните текстове са фиксирани и множество термини, имащи някакво отношение към коприната. Известни са обозначения на различни типове тъкани, в чиято основа лежат три гнездови йероглифа – *ми* 𠂇 (тънка нишка); *съ* 𠂇 (копринен конец) и 𠂇 (йероглиф, който сега не съществува). Съгласно „Обяснение на йероглифите“, „*съ*“ 𠂇 е това, „което се отделя от копринения кокон“, а по-късно този термин се използва като общо наименование на всички копринени изделия. Силен интерес сред специалистите предизвикват няколко вариации на йероглифа 𠂇, който според Уан Жуюй е изображение на ръка, въртяща вретено със закръглени очертания и дръжка във форма на три израстъка отгоре. Уан обръща внимание и на йероглифа 𠂇, който е интерпретиран като процес на сплитане на тънките влакънца, които току-що са отмотани от копринения пашкул, за да се получи конец за тъкане²⁷. Йероглифът 𠂇 бо, който пък не се открива никъде в „Книга на песните“, през цялата история на копринопроизводството запазва значението си на „общо название за копринени тъкани с гладка плетка“. Освен това в гадателните надписи се срещат и топоними, в чийто състав са включени *сан* (черничево дърво) и *съ* (коприна) – например, *Пасан* – Осем черници; *Шансъ* – Планинска коприна и др.²⁸. Йероглифите *шън юй цан*, преведени като „изпращам някого да провери копринените буби“, както и споменаването за *джу шъ*, (𠂇 𠂇) – група хора, притежаваща специфични технически познания – доказва, че в този период вече съществува специализирано производство на копринени тъкани²⁹.

Независимо от нетрайността на коприната като материя, както и на отдалечеността на шанската епоха от нашето съвремие, в голямата могила в Анян са оцелели материални доказателства – късчета червен копринен плат, открити поелепнали по жезъл със седефена инкрустация, разположен върху горната част на саркофага³⁰.

Реално потвърждение за съществуването на копринени изделия от това време са и техните отпечатьци. През бронзовата епоха е широко разпространен обичаят инвентарът, съпровождащ покойника в отвъдния свят – ритуални бронзови съдове, оръжия, нефритови и керамични изделия, накити и др. – да се загъва с парчета плат, предимно копринен. При благоприятни условия тези тъкани се отпечатват върху предметите и дават възможност на специалистите да разплетат много от въпросите, свър-

зани със загадката, наречена „китайска коприна“. Китайската изследователка Чън Дзюендзюен, която обработва копринените следи върху бронзови и нефритови оръжия 戈 (фиг. 3), разграничава две различни по тип и техника на изпълнение и орнаментация тъкани. Едната е едноцветна (тип серж), а другата е с украса наподобяваща дамаска с шарки тип лейуън 雷文, които са изработени върху основа с гладък фон³¹. Интерес предизвикват и анализираниите от Силван отпечатъци върху бронзова брадва (фиг. 4) на копринена материя тип бродерия, както и два отпечатъка от разноцветна тъкан³². Сигурни данни предоставя и един от най-ценните археологически паметници за изучаване на културата от епохата Ин – откритият през 1976 г. в Сяотун (Хънан) гроб № 5, известен като гробът на Фу Хао, за когото стана въпрос по-горе. Някои от 460-те бронзови изделия в гроба запазват белези от тафта, от подобна на дамаска тъкан с геометрична украса, от газ³³. В провинция Хубей (с. Тайсицун) през 1973 г. археолозите откриват голямо количество глинени прешлени и вретена, а върху бронзов съд 尊 от гроб № 38 отчетливо се разпознават отпечатъците на пет различни тъкани, в това число – тафта, газ, креп, както и парченца от коноп и овча вълна³⁴.

За изкуството, наречено „коприна“, през епохата Западен Джоу 西周 (1050–771 г. пр. Хр.) може да се съди по материалите от разкопките на богатите погребални съоръжения в Джудзяджуан (пров. Шаанси). Върху бронзовите изделия, а така също и по глинения под на гробниците, е открито многообразие от отпечатъци на различни по цвят, орнамент и техника на изпълнение тъкани. Най-често се среща бродерията, изпълнена с шев, при който едната бримка минава над другата (тамбурен шев) и вероятно това е традиционната за древнокитайските нашивки техника, която продължава чак до династия Тан (618–907 г. пр. Хр.). По отношение на цветовата гама се забелязват оттенъци от червен, жълт, тъмнокафяв и сивокафеникъв пигмент³⁵. От ранноджоуския период заслужава да се отбележат и разнообразните коприни в Чаоян (пров. Ляонин), открити през 1970 г. След анализа се установява, че единият вид материя е полихромна и е изпълнена в характерната за древен Китай техника, с плътност на основата 52 нишки (26 x 2) и пресукване 14 x 1 см. В същото находище е открита и рядък вид много фина тъкан, определена като тип „ша“ 紗 (тюл), при която плътността при основата е 20 нишки и пресукване 20 x 1 см³⁶. Японският синолог С. Хагатоши изброява 36 надписа върху бронзови съдове, датирани от времето на Кан уан 宣王 (1004–967 г. пр. Хр.) до Сюан уан 獻王 (827–782 г. пр. Хр.), които назовават различни изделия от коприна. Сред най-често срещаните са: върхна дреха 衣, халат без хастар 袷衣, наколенки 膝, пантофи 屣, парчета копринен плат дори сурова свила. Цветовите нюанси са главно червен, бял, черен³⁷. В „Книга на песните“ се съдържат данни, които също подкрепят тезата, че по това време се носят копринени дрехи³⁸. Посочените примери доказват не само наличието на копринопроизводство в тази дълбока древност, но и вариации в техниката, цветовата гама, десените, та дори и във вида на артикулите, изработени от лъскавата копринена нишка.

Визуална представа за художественото изпълнение на шанските копирени тъкани може да се получи от антропоморфните нефритови и каменни пластики (фиг. 5). Преобладаващите десени върху дрехите, с които са „облечени“ изображенията – обикновено халат, роба или куртка, са във форма на маската „таотай“ 饕餮 извити серпентовидни очертания 饕餮; ромбове; раковини-каури 貝紋; съединени „С“ и „Т“-образни линии и др.³⁹ Най-задълбочени проучвания върху орнаментацията на тъканите от времето на Шан и Западен Джоу правят японските специалисти Хаяши Минао и Сато Хагатоши. Според Хаяши Минао орнаментът на съединените „Т“-образни ивици е ранен вариант на сакралния десен „фу-фу“ 龍飛 – един от 12-те свещени орнамента в древен Китай – който най-често се бродира върху яката и ръкавите на официалната роба на владетелите. Японският изкуствовед приписва същата сакралност и на ромбовидния орнамент, който, според руския учен Рибakov, е „първата в историята на човешката мисъл идеограма на живота и благополучието“⁴⁰. В този аспект ромбовидната украса е интерпретирана като символ на жизненост и благоденствие. Знакът, оформен като ромб, придобива земеделска семантика в неолита и се смята, че произлиза от условно изобразяване на земен участък. В древен Китай четириъгълникът и кръгът символизират съответно земята и небето и поради тази причина Храмът на Земята е конструиран в правоъгълна форма, а Храмът на Небето – в кръгла. Ромбовидният орнамент проявява изключителна устойчивост във времето и пространството и преминава през различни епохи и култури. И до днес в битовата украса на източноазиатските народи – китайци, монголци, японци, корейци – ромбът се смята за мъжки символ, а кръгът – за женски. Често в художествения репертоар на много цивилизации вътре в ромба се появяват „точки“, с които древните майстори най-вероятно означават зърното на полето. В Шански, а по-късно и в Джоуски Китай, съчетанието посев/земя (точки/ромб), което е известно като „миуън“ 畝紋 (оризов орнамент), намира аналози и върху декора на бронзови съдове. За мотива раковини-каури 貝紋 се черпят сведения и от писмените източници. В „Шъдзин“ има стихове („Ода за клеветниците“), възпяващи „причудливото извезване на прекрасна бродерия с раковини върху бродерия“, а в „Даровете на Ю“ се споменават тъкани с бродерия във форма на каури, които са изпратени от областта Янджоу в дар на владетеля⁴¹. Хагатоши предполага, че йероглифът 貝, който се среща както в надписи на гадателни кости, така и в надписи върху ритуални бронзови съдове, може да се разглежда като схематично изображение на совалка на тъканен стан и раковини и го разшифрова като „извезана с раковини бродерия“ или „тъкан-бродерия във форма на раковини каури“⁴². По-късно самият той предлага друг превод на този пасаж, а именно: „Тъкани оцветени с пигмент, получен от раковини.“⁴³

Заслужава да се отбележи, че изборът на цвят за дрехите е точно регламентиран, а и всяка една от ранните династии си има свой цетови символ. Нормите в цвета, материята, кройката, вида и стила на облеклото са възплъщение на различия в социалния ранг (император, висша ари-

тократия, чиновници и т. н.) и са в пряка зависимост от събитието (аудиенции, жертвоприношения, различни церемонии и ритуали). Още в древността отчетливо се обособяват два стила премени: 1) костюм от 2 части (фиг. 6); 2) дълга роба (фиг. 7). Едносъставната роба се появява за първи път в края на периода Чунцю 春秋 (Пролет и Есен 770–476 г. пр. Хр.) и първоначално се нарича *шън и* (връхна дълга дреха), а по-късно, в процеса на своята еволюция се преобразува в тога, именувана *пао*. По времето на Шан и преди това е на мода първият стил – двусъставното облекло. В епиграфските източници се срещат наименованията *ку джъ* (късо сако, което се носи с долна част – пола), *жу цюн* (женска премяна, състояща се от жакет и пола) и *ху фу* (панталон и куртка, носени от северните народи) (фиг. 8)⁴⁴.

„Официалните“ цветове на нацията – жълт, бял, син, червен и черен, които са силно повлияни от философията на „Школата на Петте елемента“ (метал, огън, дърво, вода, земя), са изпълнени със строго определен семантичен товар: „Всеки цвят има свой главен елемент, своя причина, цветовете са свързани помежду си и са скрепени със символика. Затова коприната се оцветява в различни цветове...“⁴⁵

В древен Китай оцветяването се превръща в своеобразно изкуство, а сведенията за най-разпространените текстилни оцветители, които са с растителен или минерален произход, се черпят от много източници, сред които: „Описание на всички вещи“ „Книга на песните“, „Обяснение на йероглифите“, „Записки на историка“, „Джоуски обреди“ и др. Сред минералите често споменавани са охра и цинобър – за добиване на червена пигментация, а за избелване се използват *байюньму* 黛云母, *дзюенюньму* 白云母 и оловното съединение *хуфън* 胡粉⁴⁶. От боите на растителна основа, за получаване на „императорския“ цвят – жълтият – са употребявани плодове от гардения 梔子 (*Gardenia florida*), листа от смрадлика 楸 (*Cotinus coggygia siop*) и лицуум 蘼草, а черните краски са постигнати чрез листа и стъбла от *шуей* 鼠尾 и жълди от *сиендоу* 楸⁴⁷ (китайски дъб – *Quersus sinensis*). Сините нюанси са сътворявани с лекота благодарение на листа от *лан* 藍 (индиго – *Indigofera tinctoria*) – един от най-популярните оцветители в древността, според „Обяснение на йероглифите“ и „Джоули“⁴⁸. Първото упоменаване на индигото е в „Книгата на песните“ (в раздела „Песни от царство Джоу и страните, лежащи на юг от него“)⁴⁹, а по-късно, през периода Източен Хан е създадена „Ода за индигото“, от която се разбира, че вече са обособени цели райони за култивиране на индиго и един от тях е Чънлю (пров. Шандун): „В тази област главното занимание на хората е отглеждане на индиго... Където и да погледнеш – полета от индиго, а просо – не сядат...“⁴⁹ Червеният цвят е резултат от действието на извлек, получен от корените на *маогу* 茅蒐 (брош, известен още като марена – *Rubia cordifolia*) или от изсушени листа от *хунхуа* 荳蔻 (шафраника, позната като сафлор или аспурт – *Carthamus tinctorius*), която прониква в китайските територии през ранен Хан, вследствие на контактите със западните земи. Със същата цел се използват и корени от *цъцао* 西漢 (птиче просо или врабчово семе – *Lithospermum rythospermum*) и *худжан* 西漢 (пиперче – *Polygonum cuspidatum*)⁵⁰.

Важен коректив при отразяване на изключителната значимост, отдавана за постигане на желания цвят, са не само „оцветителните пера“, както и наличието на специални бронзови съдове за приготвяне на боите – *ли* и *поу*, но най-вече функционирането на сложен механизъм, изграден от специален персонал, съблюдаващ точно определена технология. В коментара на Мао Яндзин към „Джоули“ се изтъква, че приготвянето на коприната за оцветяване (т. е. само подготовката, без процеса на същинското боядисване) се състои от четири стадия: 1) промиване на копринените тъкани – операция, която „трае 7 дни и 7 нощи“; 2) изваряване в кипяща вода, съдържаща прах от плодове на дървото *лян* 欄 (персийски люляк – *Melia azedorach*); 3) избелване с пепел от раковини *шън* 蜃 или *бън* 蚌, което също така продължава 7 денонощия; 4) премахване на петна (заквасване, обеззаразяване, стипцоване), за което, на базата на химически анализ на по-голяма част от копринените тъкани, се установява, че се провежда под въздействието на железен сулфат *жъ* (зелен камък). Всяка от тези операции е извършвана през точно определени дни в годината от обучени за целта майстори⁵¹. През епохата Западен Хан 樂室 (206 г. пр. Хр. – 9 г. сл. Хр.) дори има създадена Сушилна палата (*баошъ* 樂室) за изваряване и оцветяване на тъканите, която вероятно е в корпоративни отношения с дворцовите тъкачни работилници, а в Източен Хан – производството значително се разраства, за което свидетелства фактът, че „190 чиновници се занимават с регулиране на цените“⁵².

Индикация за високо развита технология при боядисването на тъкани в древен Китай е и обширната терминология, касаеща различните цветови оттенъци. Прави впечатление, че йероглифите в „Ъря“ и „Шоууъ“, обозначаващи тези понятия, съдържат детерминант „копринена нишка“, което е сигурен белег за тясната им връзка с коприната. Данните от писмените източници намират убедително доказателство в археологическия материал от прочутата гробница в *Мауандуй* 馬王堆 (Чанша, пров. Хунан)⁵³. Цветовата гама на копринените платове, в чийто диапазон преливат повече от 20 нюанса, и днес смайва учени и неспециалисти с магическото си въздействие.

Известно е, че един от критериите за власт и богатство в целия древен свят се изразява в количеството на притежаваните копринени платове, а гордост и чест за всеки е да носи дрехи, сътворявани от материята с най-нежни отблясъци. Малцина са обаче щастливците, които успяват да се сдобият с тази ценна и скъпа стока, която кръстосва надлъж и нашир земното кълбо по знайни и незнайни пътища, които хилядолетия по-късно са кръстени на нейно име. Освен като търговски артикул от първостепенно икономическо значение за страната, въпрос на престиж за всеки управляващ е подаряването и получаването на лъскавата луксозна материя. Дарообменът е широко практикуван в древния свят и дарове с коприна са регистрирани не само в посока управители на области към владетеля, но и в обратно направление. Много често обект на надписите върху бронзови предмети е списък от вещи, с които владетелят награждава своите васали. Надпис върху съд *ху* 壺, известен като „Сунху“, дати-

ран към първата половина на VIII в. пр. Хр., гласи: „На 3-ата година, 5-и месец, последна четвърт ... владетелят се намира в храма на предците Кан и Джао в джоуската столица. Рано сутринта той вече е заел своя трон във Великата зала ... Владетелят призовава писаря Хуа Шън да запише повелята за Сун. Повелята на владетеля гласи: „Сун, заповядваме ти да управляваш Джънджоу ... Награждаваме те с 20 семейства ... Разрешаваме ти да посещаваш двореца и те даряваме с черна премяна, чиято яка и ръкави са нашити с бродерия на мотива „фу-фу“, червен подколеник, ярко червен хуан (ритуално нефритово изделие във форма на полуобръч), ... и юзда за кон, за да ги използваш, изпълнявайки службата си.“⁵⁴ Интерес представлява и надписът, който свидетелства за размяна на коне и 1 шу (5 парчета) коприна срещу петима роби⁵⁵, но никъде няма данни за подаряване или продаване на бубени семена. Многобройните опити на владетели на различни племенни и държавни объединения, а по-късно и на огромни империи в тогавашния свят да „откраднат“ техниката на правене на китайския „патент“ се оказват безуспешни и дълъг период от време той си остава загадъчно забулен. Като вероятна причина за запазване на важната „тайна“ вътре в рамките на китайската територия могат да се посочат строгите назидания за хората, които унищожават черничеви насаждения или не се справят добре с отглеждането на малкото насекомо, обявено за „свещено животно“. Всеки опит за пренасяне извън границите на Китай на бубени или черничеви семена безусловно е наказван със смърт, тъй като е третиран като непоправим грях пред божествата. Култът към всичко свързано с коприната, който е засвидетелстван не само в митове, легенди и предания, но и в археологическите и епиграфските паметници, за които става дума, вероятно по-някакъв начин успява да насади в съзнанието на древните китайци предубеждението, че правенето на коприна е дейност, която е предопределена от боговете единствено за техния народ и в този контекст на размисъл тя може да бъде приета като показател за етническо разграничаване.

В заключение може да се обобщи, че коприната, която е дълбоко и трайно вкоренена не само в бита и вярванията на китайците, но и в начина им на мислене, може с право да бъде разглеждана като метафора на цялата китайска цивилизация.

БЕЛЕЖКИ

¹ В отделна своя статия, на базата на археологически данни, правя опит за проследяване на пътя, по който китайската коприна се придвижва към Европа. Вж. *Малинова, М.* Китайската коприна по Пътя на коприната (под печат). Началото на изучаването на древнокитайските копринени тъкани е свързано с името на Жън Дачун (1736–1796), който в „Обяснение на копринените тъкани“ отделя специално внимание на типовете и наименованията на копринените платове, които се срещат в ранните писмени текстове.

² *Hyde, W.* The Queen of Textiles. – *National Geographic*, 1984, No 1, p. 14.

³ Каталог на планините и моретата. Небесата питам (Предговор, превод и коментар Б. Беливанова). С., 1985, с. 46, 162 (бел. № 94); *Кюнстлер, М.* Митология на Китай. С. 1987, с. 84 (тук преводът на Кунсан е „Прогнилата черница“).

⁴ Юань Кэ. Мифы древнего Китая (Пер. с кит. Е. И. Лубо-Лесниченко, Е. В. Пузицкого, В. Ф. Сорокина). М., 1987, 216–217, 341.

⁵ Легендите, свързани с Так, са отбелязани в много източници. Вж. Каталог..., 160–161 (бел. № 70); Кюнстлер, М. Цит. съч., с. 49 и др.

⁶ Каталог..., с. 42, 88, 158 (бел. № 47), 186 (бел. № 16); Евсюков, В. В. Мифология китайского неолита. – В: Сб. История и культура Востока Азии. Новосибирск, 1988, с. 52, 56.

⁷ Повече информация за различните „опори“ на Вселената ще откриете у: Лукиянов, А. Е. Истоки Дао (Древнекитайский миф). М., 1992, 14–15, 22. Вж. и Голан Ариэль. Миф и символ. Иерусалим–Москва, 1994, 156–159.

⁸ Каталог..., с. 17, 53, 132 (бел. № 10), 165 (бел. № 19). Черницата Фусан е спомената и в много други текстове. Вж. Кюнстлер, М. Цит. съч., 83–84; Юань Кэ. Цит. съч., 139–140; Яншина, Э. М. Каталог гор и морей (Предис., пер. и коммент. Э. М. Яншиной). М., 1977, с. 102; Дерек, У. Китайская мифология (Перевод от английски Е. Дончев). С., 1995, с. 68; Евсюков, В. Цит. съч., с. 52.

⁹ Каталог..., с. 17.

¹⁰ Пак там, 76–77, 178 (бел. № 216); Яншина, Э. Цит. съч., с. 89. Възможно е Динъю да се разбира като „Майка-прародителка“, но може да означава „Дъщеря (жена) на прародителя“.

¹¹ Дерек, У. Цит. съч., с. 115.

¹² Яншина, Э. Цит. съч., с. 100. Вж. и Каталог..., с. 88, 186 (бел. 15), където една жена стои коленичила до дърво в „Полето на Изплюващата копринена нишка“ и „изплюва копринена нишка“.

¹³ Дерек, У. Цит. съч., 186–187. Легендите за Цанню са многобройни и сюжетите – различни, но мотивът за превръщане на девойката в копринена буба е един и същ.

¹⁴ Chang, Kwang-chih. Early Chinese Civilization. Cambridge, 1976, p. 169.

¹⁵ Джоуи. Събу бейяо. Шанхай, 1936/003, VIII, с. 4

¹⁶ Couvreur, S. Classical texts: Li Ji. T. 1, 1899, p. 363.

¹⁷ Според „Дадай ли“ Хуанди е живял в планината Ганюен: „Там той се оженил за девойка от рода Силин, на име Лейзу.“ Вж. Couvreur, S. Цит. съч., с. 363; Kuhn, D. Tracing a Chinese Legend: in a Search of the Identity the „First Sericulturist“, Young Pao, Leiden, 1984, Vol. LXX, 4–5; Ke Wenli, Hou Meixue. Stories from Chinese Mythology. Nankai, 1993, 129–137, 144.

¹⁸ Гуандзъ. Шанхай, 1956, с. 1292. С „Ински Китай“ е обозначен периодът 1300–1050 г. пр. Хр., известен още като фазата Анян (или Инсю), от епохата Шан.

¹⁹ Шудзин шъхуа. Чънду, 1983, с. 5.

²⁰ Couvreur, S. Цит. съч., с. 525, 533.

²¹ Уей Чън и др. Суйшу. Събу бейяо, Шанхай, 002, VII, 50–51.

²² Според легендата влюбените Циенню и Джъню, записани в своите ласки, забравят за задълженията си и по този начин предизвикват гнева на боговете, които ги разделят чрез Небесната река (Тиенхъ), известна на Запад като Млечен път. Всяка година на 7-ия ден от 7-ата луна всички свраки се събират и правят с помощта на крилата си мост над Небесната река, за да могат Тъкачката и Воловарят да се срещнат. Китайското съзвездие Циенню отговаря на европейското Орел, а Джъню – на Лира. Вж. Дерек, У. Цит. съч., с. 33, 65; Кюнстлер, М. Цит. съч., 244–255; Шицзин (Подготов. изд. А. А. Штукина и Н. Т. Федоренко). М., 1957, с. 275.

²³ Радиовъглеродната датировка по Кучера е 2750±100 г. пр. Хр. Вж. Кучера, С. Китайская археология 1965–1974 гг.: Палеолит – эпоха Инъ. Находки и проблемы. М., 1977, с. 191. Повече подробности за разкопките вж. у: Vainker, S. J. „Textiles from Dunhuang.“ – In: Whitfield, R., A. Farrer. Caves of the Thousand Buddhas. 1990, 108.

²⁴ Малинова, М. Зооморфни нефритови висулки от късен Шан (под печат, с. 13, фиг. 55, бел. № 28).

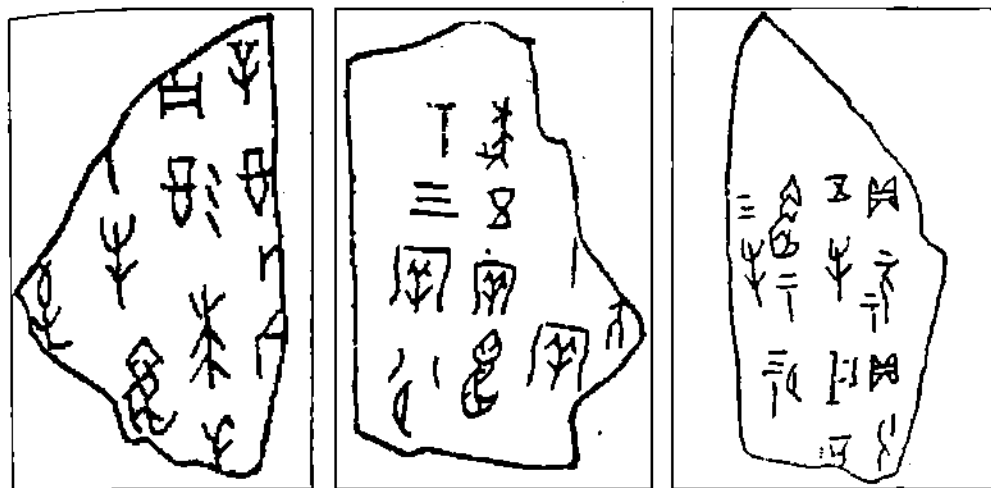
²⁵ Yinxi Fu Hao mi, Beijing: Wenwu Chubanshe, 1980, ил. 140: 5; Ху Хоусян. Индай цансай хъ съджъ, Уън У, 1972, 1, с. 3.

²⁶ Hu Hou-hsian, Almberg Shiu Pang E. Sericulture and silk weaves of the Yin dynasty. – Orientaliska studier, Stockholm, 3, 1974, 13.

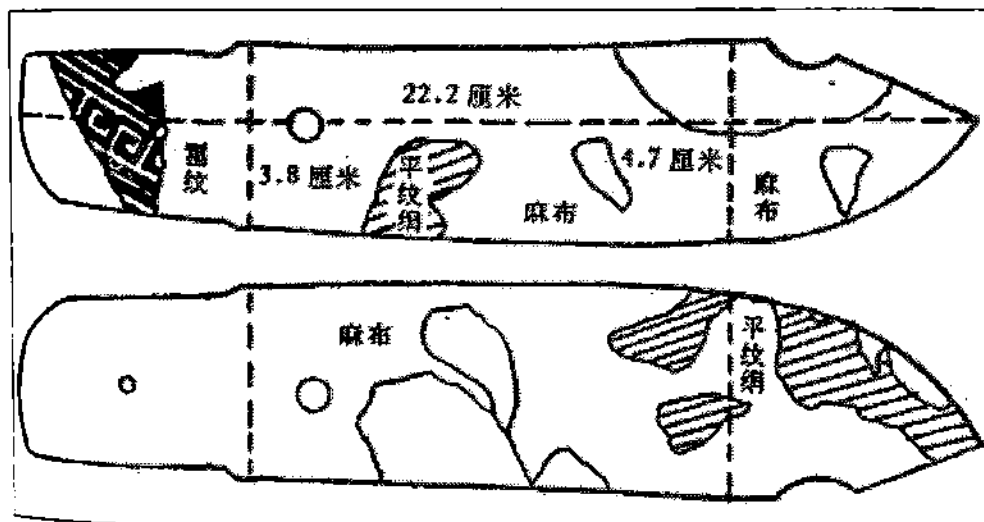
- ²⁷ Уан Жуюй. Фанлун юй фанджуан. – Уън У, 1980, № 1, 75–78.
- ²⁸ Ху Хоусян. Цит. съч., с. 5.
- ²⁹ Пак там. За специализираното производство вж. *Chang, Kwang-chih*. Цит. съч., с. 179; *Shang Civilization*. New Haven – London, 1980, 230–235.
- ³⁰ Ху Хоусян. Цит. съч., 3–4.
- ³¹ Чън Дзюендзюен. Лин дзян съдзъпин хуауън индзъдъ Шандай уъну. – Уън У, 1979, № 6, 70–71.
- ³² *Sylvan, V.* Silk from Yin Dynasty. – *BMFEA*, 19, 1937, 119–126.
- ³³ *Yinxi Fu Hao...* Цит. съч., 187–188.
- ³⁴ Уан Жуюй. Цит. съч., 49–53.
- ³⁵ Ли Ђджън. Югуан Си Джоу съдзъ хъ дзъсюдъ джуанянь фасян. – Уън У, 1976, № 4, 60–63, рис. 1.
- ³⁶ Вж. статията „Ляонин Чаоян Уейиндзъ Си Джоу му хъ „у идзъ“. (*Каогу*, 1977, № 5).
- ³⁷ Хагатоши, С. Изучаване историята на древнокитайското копринопроизводство (на японски ез.). Т. 1. 1978, 190–192.
- ³⁸ Шицзин... („Среща на княза с царя“ II, VII, 8; „Подготовка за жертвоприношение, IV, III, 7).
- ³⁹ *Li Chi*. The Beginnings of Chinese Civilisation. Three Lectures with Finds at Anyang. Seattle – London, 1957, p. 33; *Yinxi Fu Hao...*, табл. 79–80; *Каогу Сюебао*, 1977, № 2, с. 80. Вж. и Малинова, М. Към проблема за генезиса на антропоморфните лица-маски от Лиулихъ, Хъбей (под печат) фиг. За и Зв, а за маската таотай – вж. друга моя статия: Малинова, М. Опит за тълкуване символиката на мотива ТАОТАЙ в Шански Китай. – Минало, 2002, № 2, 4–13.
- ⁴⁰ Дванадесетте сакрални орнамента (十二季), извезани върху императорските „драконови роби“ (龙袍), представляват: слънце 日, луна 月, звезди 星辰, планина 山, дракон 龙, фазан 华虫, два ритуални съда 宗彝, водна растителност (лотос и др) 藻, пламък - огън 火, зърна от ориз или просо 禾米, топори 戣 последният 戣 – с неопределен произход. Императорът носи всичките 12 символа, а останалите служители – в зависимост от ранга. Рыбаков, Б. А. Происхождение и семантика ромбического орнамента. – В: Сб. Музей народного искусства и художественные промыслы. М., 1972, 128–129.
- ⁴¹ Шицзин..., с. 270; *Couvreur, S.* Цит. съч., с. 71.
- ⁴² Хагатоши, С. Изучаване на древнокитайските занаяти (на японски език). Токио, 1966, 116–117.
- ⁴³ Хагатоши, С. Изучаване историята..., 33–65.
- ⁴⁴ Повече за северните племена вж. Малинова, М. Най-ранни писмени сведения за чужди етноси на север и запад от Шан. – Минало, 2003, № 1, 9–14, а за китайското облекло – Албум, съставен от група за проучване историята на китайското облекло към Университета за традиционна китайска опера в Шанхай („Китайското облекло и накити през различните династии“ – на кит. ез., 1983).
- ⁴⁵ Джоуи. – Събу бейяо, Шанхай, № 008, с. 871.
- ⁴⁶ За минералните бои вж. Джан Хуа. Бо у дзъ. Шанхай, 1939, VI, с. 20.
- ⁴⁷ *Couvreur, S.* Цит. съч., с. 363.
- ⁴⁸ Legge, Y. The Chinese Classics. Т. 4. The Shi King. London, 1871, p. 2.
- ⁴⁹ Ли Жънпу. Джунгуо гудай фандзъ шъгао. Чанша, 1983, с. 48.
- ⁵⁰ За *Rubia cordifolia* – вж. Legge, Y. Цит. съч., с. 382; за *Carthamus tinctorius* – Дзя Със. Дзъмин яошу. Т. 2. Пекин, 1958, 330–339; за *Lithospermum erythrospermum* – Ђр я, Събу бейяо. Шанхай, № 006, с. 163; за *Polygonum cuspidatum* – пак там, с. 152.
- ⁵¹ Джоуи. Цит. съч., 871–873.
- ⁵² Ли Жънпу. Цит. съч., 46–47.
- ⁵³ Liu Yüwei. The Han tombs of Mawangdui. Changsha (compiled by Hunan Museum), 1987.
- ⁵⁴ Willets, W. Foundations of Chinese art from Neolithic Pottery to modern Architecture. London, 1965, p. 80.
- ⁵⁵ Хагатоши, С. Изучаване историята..., 190–192.



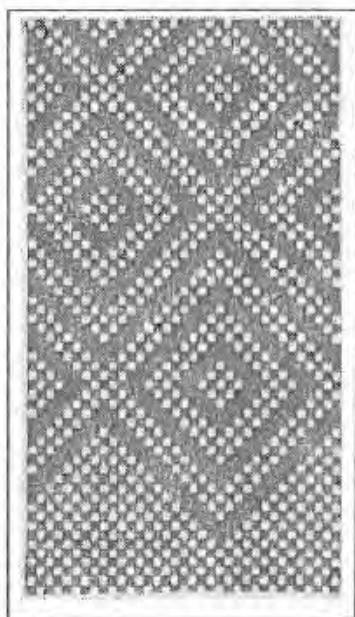
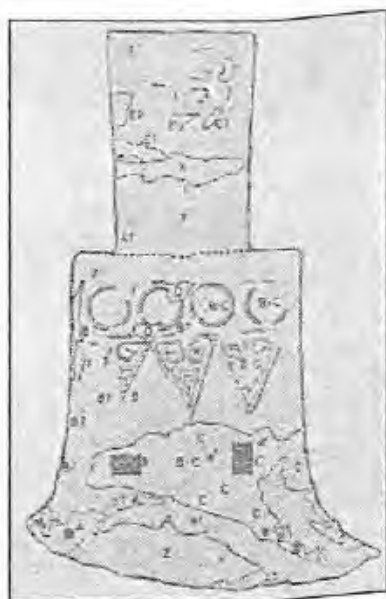
Фиг. 1. Нефритова пластика на копринена буба



Фиг. 2. Гадателни кости, в които се споменава за жертвоприношения към божеството на копринената буба. По Ху Хоусян. „Индай цансай...“, фиг. 1



Фиг. 3. Отпечатыци от копринени тъкани върху нефритово оръжие гъ.
По Уън У, 1979, № 6, с. 70



Фиг. 4. Бронзова бравда от епохата Шан с отпечатьци от коприна. Вдясно – реконструкция на копринената материя. По: *Sylvan, V. Silk from Yin Dynasty.* – BMFEA, 1937, 19, рис. 19



Фиг. 5. Нефритови и каменни антропоморфни скулптури от Късен Шан. По: *Yinxi Fu Naо...*, рис. 79–80.



Фиг. 6. Двусъставно официално облекло на аристократ от епохата Шан. По: Албум „Китайското облекло...“, с. 19, цв. сн. 15



Фиг. 7. Дълга роба от Източен Джоу. По: Албум „Китайското облекло...“, с. 20, цв. сн. 17



Фиг. 8. Скулптури на чужденци от северните племена, облечени с дрехи ху фу. По: Албум „Китайското облекло...“, с. 22, сн. 21 и 22